

یادداشت‌های

میرزا فضل‌الله وزیر نظام

نگاشته

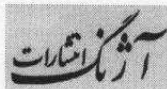
میرزا فضل‌الله وزیر نظام

(درگذشته ۱۲۸۹ ق)

تصحیح

ناصر افشارفر

سرشناسه	: وزیر نظام، فضل‌الله بن اسدالله، ۱۲۰۹ - ۱۲۸۹ق.
عنوان و نام پدیدآور	: یادداشت‌های میر فضل‌الله وزیر نظام/نگاشته میر فضل‌الله وزیر نظام ؛ تصحیح ناصر افشارفر.
وضعیت ویراست	: [ویراست؟]
مشخصات نشر	: تهران: آژنگ، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۱۵۲ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۹۶۲۵۲-۸-۴
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه.
نوع	: وزیر نظام، فضل‌الله بن اسدالله، ۱۲۰۹ - ۱۲۸۹ق -- یادداشت‌ها، طرح‌ها و غیره.
موضوع	: ایران -- تاریخ -- قاجاریان، ۱۱۹۳ - ۱۳۴۴ق.
	: Iran -- History -- Qajars, ۱۷۷۹ - ۱۹۲۵
ساده افزوده	: افشارفر، ناصر، ۱۳۲۸ -- مصحح
رده ی کنگ	: DSR ۱۳۹۱/۴/۳ ۱۳۹۰
رده بندی ویی	: ۰۷۴۵-۹۲/۹۵۵
شماره کتابشناسی	: ۵۲۶۴۰۰

لواسان، بلوار امام خمینی، خیابان شهید خداوردی، کوچه ۱ کان ۲، دک ۶، واحد ۴

یادداشت‌های میرزا فضل‌الله وزیر نظام

نویسنده: میرزا فضل‌الله وزیر نظام — تصحیح: ناصر افشارفر
ویرایش: دوم

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۶۲۵۲-۸-۴

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۷

همراه: ۰۹۱۲۶۱۳۷۷۲۶

آدرس اینترنتی: www.afshar.ir

شمارگان: ۲۰۰ نسخه

قیمت: ۱۵۰۰۰۰ ریال

همه حقوق محفوظ است. هرگونه نسخه‌برداری، اعم از زیراکس و بازنویسی، و بررسی، و اقتباس در گیومه در مستندنویس، و مانند آنها) بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

مقدمه مصحح

وضعیت سیاست ایران در آغاز عصر ناصری با مرگ محمدشاه در ششم شوال ۱۲۶۴ ق در عمارت محمدیه شمیران که امروزه به باغ فردوس مشهور است، سکنا گرفت. ناصرالدین شاه شانزده ساله در ۲۱ ذیقعده به همت میرزا تقی خان زندی نظام آذربایجان به تهران رسید و اوضاع از هم پاشیده مملکت را بر مادر خودش مهدعلیا تحویل گرفت.^۱

صدارت میرزا تقی خان که از وزیران نامی به اتابک اعظمی و سپس به امیرکبیری ترقی یافته با برخورد با میرزا آقاخان نوری، که از عهد محمدشاه خود را لایق صدراعظمی معرفی می‌کرد، با تلاش حاج میرزا آقاسی تضعیف شد و به تبعید وی به کاشان منجر گردید. در این شرایط میرزا آقاخان از موقعیت بهره گرفته و تحت حمایت سفارت انگلیس، نظر مهدعلیا را به خود جلب نموده و وی قول صدراعظمی را به او داده بود، به عنوان رقیب سرسخت سیاسی، میرزا تقی خان امیرکبیر مطرح می‌شود. این رقابت تنگاتنگ هرچند از سوی شاه ابتدا پذیرفتنی نبود و جهت جلب نظر میرزا تقی خان خواهرتنی خود عزت‌الدوله را شاه به عقد وی درآورد، ولی همانطور که پیش‌بینی می‌شد با تمام خدماتی که امیرکبیر در

۱. امیرکبیر و ایران، ص ۱۹۲.

کوتاهترین مدت به این کشور نمود، که اگر تداوم می‌یافت به عزت همیشگی و قدرت ایران منجر می‌گردید، متأسفانه به عزل، خانه‌نشینی، تبعید به کاشان و سرانجام قتل وی منجر شد.

میرزا فضل‌الله طی یادداشت‌های گوناگون به نوعی حضور خانوادگی در کنار قاجارها و به‌ویژه ناصرالدین شاه، اعتراف و آن را توجیه می‌نماید. این یادداشت‌های میرزا فضل‌الله ارزش تاریخی بسیاری به عنوان یک قدرتی رقیب سنت‌گرا و مدافع تخریب و تضعیف ایران در مقابل جبهه‌ای که به ترمی و زبوت و اقتدار ایران می‌انجامید، ارزش می‌یابد.

میرزا فضل‌الله نوری

وی برادر بزرگ میرزا آقاخان است. خاندان نوری بدون ذکر نسب‌نامه‌ای که ارزش تاریخی ندارد نسبت خود را به خواجه عبدالسلام بن صالح معروف به خواجه اباصت درویشی رسانند که از مریدان و علاقه‌مندان و محرم اسرار امام علی بن ابی‌طالب (ع) بود. به همین جهت طایفه میرزا آقاخان به خواجه‌نوری شهرت داشت.

با توجه به متون تاریخی نسب دقیق آنان از عهد صفوی مطرح می‌شود. محمدتقی‌خان سپهر در ناسخ التواریخ از حاج محمد اکبر فرزند خواجه‌بیک فرزند خواجه لطف‌الله اباصلتی در عهد شاه عباس دوم یاد می‌کند که با وجود سعایت بدخواهان نزد پادشاه صفوی و ایجاد سوءظن به حکومت بلده نور منصوب می‌شود. حاجی محمد اکبر دو فرزند داشت به نام‌های خواجه ابدال‌بیک، که به حکومت منطقه بلده نور رسید، و دومی را شاه عباس دوم به نام حاجی طاهربیک به عنوان ایشیک‌آقاسی حرم خود منصوب نمود. خواجه ابدال‌بیک چهار فرزند داشت به نام‌های:

آقاریع که بعد از پدر به کلانتری آن سامان رسید، و میرزا هاشم که در زمان نادرشاه افشار به مستوفی گری دیوان منصوب شد، و خواجه محمد که در اندک مدتی به لقب خانی ملقب و بعد از پدر به حکمرانی نور و کجور مفتخر گردید، و حاجی میرزا محمد اکبر یا میرزا آقا بابا.

در دوره افشاریه و زندیه خواجه نوری ها بیشتر مقام ریاست و در سنییدی منطقه بلده نور را دارا بودند. علی مردان خان زند، نسبت به آنان بدگمان بود، از این رو میرزا اسدالله فرزند حاجی آقا بابا یا میرزا آقا بابا را به عنوان گردان به اصفهان برد و بعد از فوت علی مردان خان، میرزا اسدالله از اصفهان به استرآباد آمد و به محمدحسن خان قاجار و پسرش آقامحمدخان پیوست و در زمان شورش آقامحمدخان بر علیه زندیه با وی همراه بود و شیخ ویرزنده در استرآباد شکست داد و پس از این پیروزی آقامحمدخان میرزا اسدالله را به وزارت لشکر خود منصوب نمود. میرزا اسدالله پدر میرزا نصرالله خان معارف به میرزا آقاخان بود که فرماندهی کل قوای ایران را در عهد فتحعلی شاه بر عهده داشت.^۱

میرزا فضل الله برادر بزرگ میرزا آقاخان بود که در ۱۲۰۹ق به دنیا آمده و از زمره صاحب منصبان نظامی عهد فتحعلی شاه و محمدشاه به شمار می آمد و همکاری نزدیکی با برادر کوچک خود داشت. آن دو در زمان محمدشاه توسط حاج میرزا آقاسی صدراعظم به کاشان تبعید شدند و تا ۱۲۶۴ق، سال فوت محمدشاه، در این شهر به سر می بردند. در این زمان آنها عازم تهران شدند. میرزا فضل الله تا پیش از ۱۲۶۸ق حاکم قم بود.

در این سال او با برادر به قدرت رسید و از قم به تهران آمد و عنوان

وزیر نظام گرفت و به جای میرزا حسن خان برادر میرزا تقی خان به وزارت نظام آذربایجان (ریاست دارائی ارتش) که از مشاغل و مناصب مهم آن زمان به شمار می‌آمد و سپس به سمت وزارت و پیشکاری حمزه میرزا حشمت‌الدوله والی آذربایجان برگزیده شد. در ۱۲۷۰ق از سمت پیشکاری آذربایجان عزل و به تولیت آستان قدس رضوی و وزارت زیدون میرزا فرمانفرما و والی خراسان تعیین و تا ۱۲۷۲ق در سمت مربوطه می‌بود.

در سال ۱۲۷۳ق برای بار دوم عازم آذربایجان شد و به همان منصب وزیر نظام قبله باقی ماند، تا آن که بعد از عزل میرزا فضل‌الله وزیر نظام بکلی از کار برکنار گردید. وی در ۱۲۸۹ق در سال ۱۰۰ سالگی به مرض حصه در تهران درگذشت.^۱

یادداشت‌های میرزا فضل‌الله نوری

مطالعه این متن ارزش تاریخی به‌سزائی دارد. زیرا یکی از دشمنان میرزا تقی خان باتمام نفرت و خیانتی که خود با برادر کوچکترش میرزا آقاخان داشته، با دقت و بصیرت دینی و ذکر آیات الهی قرآن و با نثری بسیار متین و دقیق که از یک رجل نظامی انتظار نمی‌رود، آن را نگاشته است. میرزا فضل‌الله درواقع یک ادیب سخندان بود و یادداشت‌های گاه و بی‌گاه وی اطلاعات وسیع او در زمینه ادبیات و نگارش متن فارسی را بازگو می‌نماید.

معرفی نسخه‌های خطی

از این متن، در حال حاضر، سه نسخه بیشتر وجود ندارد:

نسخه اول، که به نظر کاملترین و در عین حال نسخه اقدم به نظر می‌رسد، نسخه‌ای به شماره ۱۰۲۶ محفوظ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی است. این نسخه از کتب اهدائی سید محمدصادق طباطبائی است که متن آن به خط ثلث و حواشی به خط نستعلیق شکسته تحریر شده و دارای ۲۷۲ صفحه می‌باشد.^۱ این نسخه توسط مؤلف بازبینی شده و حواشی بر آن حاشیه آمده است. از صفحه ۱۵۳ تا ۲۷۲ نسخه‌ها چهارده قصیده نثری از نگارنده است و برای چهارده معصوم سروده است تا شفیع رهانی او از بعدگاه کاشان باشند. این نسخه در عین اقدم بودن، کاملترین و دقیق‌ترین نسخه است و در پاورقیها با نشان «م» مشخص شده است.

نسخه دوم نیز به شماره ۵۹۳۳ در بخش نسخ خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی نگهداری می‌شود. این نسخه که با علامت «س» در تصحیح مورد استفاده قرار گرفته، نسخه پانویس شد قبل است.

نسخه سوم، تحت عنوان تذکره تاریخی در بخش نسخ خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشکده ادبیات دانشگاه تهران به شماره ۲۹۱۶ ثبت و نگهداری می‌شود.^۲ این نسخه به خط نستعلیق در ۱۲۸۰ ق نگاه داشته شده و در پایان آن آمده است: «به تقاضای اینجانب آقای عبدالحسین رضائی، این نسخه را از روی یک نسخه که به حضرت آقا دکتر قاسم غنی تعلق دارد و قبل از تاریخ ۱۳۱۱ هجری [ق] کتابت شده، استنساخ گردیده است».

۱. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ج ۱۷، ص ۳۲۱.

۲. همان، ج، ص.

اول خرداد ۱۳۲۲ [امضاء] (به نظر امضاء مرحوم عباس اقبال است).
 با توجه به این نوشته، معلوم می‌شود متن «س» متعلق به دکتر قاسم
 غنی بوده و تاریخ نگارش آن ۱۲۸۰ ق می‌باشد. تذکره تاریخی را با عنوان
 «د» در پاورقی‌ها معلوم کرده‌ایم.

روش تصحیح

۱. در ابتدا متن «س» تقریر و نگاشته شد.
 ۲. متن «د» با متن «س» مطابقت داده شد.
 ۳. متن «م» که نسخه قدیم می‌باشد، با متن پیاده شده مطابقت گردید.
- در پایان، از دکتر محمد حسن فؤادیان، استاد دانشکده ادبیات و علوم
 انسانی دانشگاه تهران تشکر می‌نمایم که اعراب عبارات و ابیات عربی این
 متن را با دقت بررسی و بازنویس نموده و سپس ترجمه کردند. همچنین
 از دکتر حسن ذوالفقاری که در بازبینی اسعار بنده رایاری نمودند.
 همچنین تشکر و قدردانی می‌نمایم از دکتر محمد ظری، که نسخ موجود
 در کتابخانه مجلس را و خانم سوسن اصیلی و خانم کونانی که نسخه
 تذکره تاریخی متعلق به کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران را در دسترس این
 جانب قرار دادند. و از دکتر سعید میرمحمدصادق و بهروز ایمانی که بر
 این اثر نظارت دلسوزانه داشته‌اند و از همکاران حروفچین و مسئولین
 میکروفیلم جناب پالیزدار، مرعشی و خانم فیض‌بخش صمیمانه
 سپاسگزاری و تشکر می‌نمایم.

ناصر افشارفر

تهران ۱۳۹۵